

EKOLOJİ tərbiyə biliklər

Sadiq QURBANOV,
Milli Məclisin Təbii ehtiyatlar,
energetika və ekologiya komitəsinin sədri

Cəmiyyətdə ekoloji mədəniyyət səviyyəsinin yüksəlməsini şərtləndirən uğurlu yol

Bəşəriyyətin gələcəyi ekoloji mədəniyyətlə bağlıdır. Bu gün ekoloji problemlərin həlli vacib məsələlərdən biridir. Məlum olduğu kimi, antropogen faktor kimi insanın ətraf mühitə, ekologiyaya təsiri qədim zamanlardan mövcud olub. Dahi Nizami Gəncəvi əsərlərində təbiət - insan münasibətlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nümunə üçün qeyd etdiyimiz "Yeddi gözəl" poemasında ətraf mühitə münasibətlə bağlı çoxlu fikirlər vardır. Mütəfəkkir şair insanın təbiətə mənfi münasibətini kəskin şəkildə tənqid edir:

*Bu vəhşi, yırtıcı, divxışlat insan
Səməni dost deyil, uzaq ol ondan!
Hər maral ovcunun zülmündən qaçar,
Yırtıcı, vəhşidir hələ insanlar.
Çöldə şux bir ceyran düşməyir ələ,
İnsandan sığmır dağa, köhülə.*

Müasir dövrimizdə də bu münasibətlər hələ tam formalaşmamışdır. Belə ki, son iki əsrdə insanın antropogen və texnogen fəaliyyətinin təsiri nəticəsində ətraf mühitin, onun amillərinin, təbii sərvətlərin, biosferin, ekosistemlərin, flora və faunanın normal ahəngi tamamilə pozulmuş və çox ciddi ekoloji disbalans yaranmışdır. Mühəribələr, etnik münaqişələr, terrorizm, kosmik tədqiqatlar, sənaye və nəqliyyat tullantıları, kənd təsərrüfatında işlədilən zəhərli kimyəvi maddələr atmosferi, hidrosferi və litosferi çirkləndirməklə ekoloji tarazlığın ritmini tamamilə öz məhvindən çıxarmış, onu kollaps və aqoniyə vəziyyətinə salmışdır. Bəşəriyyəti narahat edən ən global problemlər sıyahısında isə birinci iqlim dəyişmələridir desək, yanılmazıq. İqlim dəyişmələri üzrə ekspertlərin məlumatına görə, son 100 ildə antropogen amillərin təsiri ilə Yer kürəsində orta temperatur 0.8 dərəcə artmışdır. Artmaya səbəb isə istilik effekti yaradan qazlardır (karbon, metan qazı, azot oksidi və s.).

Elmi araşdırmalar onu göstərir ki, əgər insanlar, dövlətlər təbii fəlakətlərin (tufan, sel, qasırğa, isti külək, daşqınlar, yanğınlar və s.) yaranmasına səbəb olan qaz emissiyalarının azaldılması ilə bağlı lazımı və effektiv tədbirlər görməyə 21-ci yüzillikdə dünyanın illik orta temperaturu ən azı 3 dərəcə yüksələ bilər. Bunun ağır nəticələrini təsəvvür etməyə isə o qədər də çətin deyil. Bu gün Çin dövləti emissiya üzrə dünya lideridir. Bu sahədə üzrə bir statistikanı diqqətə çatdırmaq tam yerinə düşər. Belə ki, 2019-cu ilin

məlumatlarına görə, karbon dioksid ekvivalentində global istixana emissiyalarında ilk 5 ölkə liderdir. Çin - 28%, ABŞ - 15%, Hindistan - 7%, Rusiya - 5%, Yaponiya - 3%. Hesablamalara görə, Azərbaycanın payı 0.15%-dir.

Bəs nə etməli? Axı bütün bunlar dünyanın inkişafı prosesində yaranır. Bu prosesi necə tənzimləməli?

Sadəəcə hər kəs dərk etməlidir ki, dünyanın sabahının necə olacağı yalnız bizdən asılıdır. Düşünürəm ki, bu prosesi ləngitmək, yavaşlatmaq, durdurmaq mümkündür, bunun üçün, ilk növbədə, həm cəmiyyət, həm də fərd olaraq ekoloji mədəniyyətə yiyələnmək lazımdır. Bəs ekoloji mədəniyyət özü nədir? Hər şeydən əvvəl "mədəniyyət" anlayışının birmənalı olmaması ilə fərqlənən bir çox yanaşmalar var. Vikipediya tərifin mahiyyətini çox yaxşı əks etdirir: "ekoloji mədəniyyət- ümumbəşəri insan mədəniyyətinin bir hissəsi, ictimai münasibətlər sistemi, insan və təbiət arasındakı əlaqəyə dair sosial və fərdi əxlaq və etik normalar, baxışlar, münasibət və dəyərlər; insan cəmiyyəti ilə təbii mühitin birlikdə yaşamasının harmoniyası; insan cəmiyyətinin təbii mühitə və ümumiyyətlə, ekoloji problemlərə münasibəti ilə həyata keçirilən insan və təbiətin ayrılmaz bir birləşmə mexanizmidir. Sadəcə dillə desək, bunlar cəmiyyətin hər bir üzvünün düşüncələrində və hərəkətlərində əks olunan ətraf aləmə hörmətlə bağlı köklü fikirlərdir. Eyni zamanda, ekoloji mədəniyyət insanların təbiəti, ətraf aləmi və onların kəimətdəki mövqeyini, bir insanın dünyaya münasibətini qiymətləndirmə səviyyəsidir.

Fərdin ekoloji mədəniyyəti isə sözün əsl mənasında "ana südü ilə udma", təbii sərvətlərdən rəşional istifadə, ətraf mühitin qorunması üçün fərdi olan ekoloji qaydaların və tələblərin şüurlu şə-

kildə yerinə yetirilməsi mənasını verən mürəkkəb və uzun bir prosesdir. Bu prosesin əvvəli tərbiyəyə, sonrası isə elmi biliklərə və elmi yaradıcılığa söykənəkdir.

Müasir dövrdə ekologiya elminin öyrənilməsi, təbliğ edilməsi, inkişafı, onun əsas müddəalarının yerinə yetirilməsi, ekoloji cəhətdən təmiz, saf ərzaq məhsullarının istehsalı, ekoloji kənd təsərrüfatına geniş yer verilməsi, bəşəriyyətin sivilizasiya yolu ilə inkişafının ən vacib, ümde porblemi hesab olunur. Bütün bəşəriyyət ekologiyanın qorunması üçün səfərbərliyə cəlb edilməli, təbiətə, torpağa, havaya, suya, heyvanlara, bitkilərə, bəhiqlərə, quşlara qəddar münasibət göstərənərə, beynəlxalq, ekoloji və bioloji terrorizmə qarşı "mühəribə" elan olunmalıdır. Akademik Həsən Əliyevin ibarəsi ilə desək, təbiətin keşiyini çəkməyə söz silahının gücü ilə geniş kütləni ayağa qaldırmaq lazımdır. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətli və dinamik inkişafı, İKT, internet, robot, nano-texnologiyaların insan həyatının bütün sahələrinə inteqrasiyası cəmiyyətin şüurunda təbiətə, onun sərvətlərinə, flora, faunaya yaradıcı münasibətin formalaşmasını tələb edir.

Hazırda beynəlxalq aləmdə hamı belə bir fikirlə razılaşır ki, insanlarda mədəniyyətin, sivilizasiyanın yeni növü - ekoloji mədəniyyət formalaşmalıdır. Əks təqdirdə, insanların təbiətə, onun sərvətlərinə mənfi münasibəti dəyişilməyəcək, əksinə, daha da dərinləşəcəkdir. Bu gün insanlarda ekoloji mədəniyyətin, sivilizasiyanın, təfəkkürün, şüurun, tərbiyənin və təhsilin formalaşması artıq günün, dövrün tələbinə çevrilmişdir. Ekoloji mədəniyyət təkə təbiətə müəyyən baxışlar, onun sisteminin işlənilməsi demək deyildir. O, həm də konkret insan fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Cəmiyyətdə ekoloji mədəniyyə

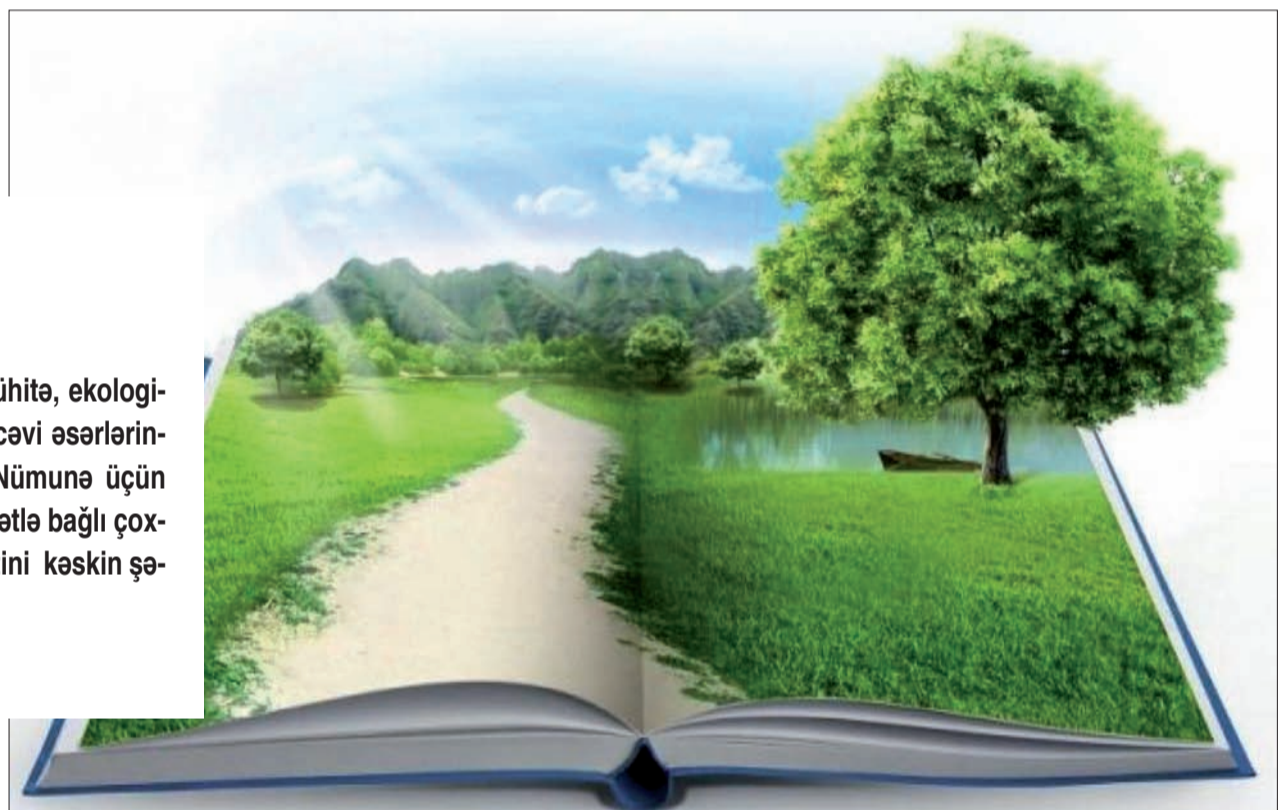
yət səviyyəsinin yüksəlməsi gələcək nəslin ekoloji tərbiyəsindən və ekoloji biliklərə necə yiyələnməsindən asılıdır. Bu isə bütün insanlarda bəşəri mədəniyyəti təcəssüm etdirən mədəniyyətin sivil inkişaf forması və təhsil mühitinin formalaşmasını, eyni zamanda, bütün xalqlardan mədəni inkişafın əsas istiqaməti kimi ekoloji təhsilin fasiləsiz inkişaf strategiyasını, konsepsiyasını, proqramını hazırlamağı və həyata keçirməyini tələb edir. Ekoloji təhsilin ardıcıl və sistemli olması üçün bu prosese şəxsiyyətin formalaşmasının ilk anlarından, uşaqlıqdan başlamaq lazımdır ki, onun da təməli məhz ailədə, məktəbdə təbii təbii ocaqlarında, ibtidai siniflərdə qoyulmalı, orta, orta ixtisas və ali məktəblərdə isə tamamilə formalaşmalıdır.

İnsan kiçik yaşlarından dərk etməlidir ki, torpağın, havanın və suyun çirklənməsi insan həyatı üçün təhlükə yaradan ekoloji fəlakətə səbəb ola bilər. Hər bir insan dərk etməlidir ki, ətraf mühitin çirklənməsinin aradan qaldırılması onun ekoloji mədəniyyəti, tərbiyəsi və təhsilindən asılıdır. Təsədüfi deyil ki, bir çox alimlər ekoloji təhsili uşaqlarda ekoloji mədəniyyətin inkişafına yönəlmiş sistemli bir pedaqoji fəaliyyət hesab edir. Ekoloji mədəniyyətin formalaşması pedaqoji prosədə onunla gündəlik ünsiyyətədə ekoloji şüurun, təbiətə ekoloji həssaslığın inkişafıdır. Ekoloji təhsil isə bir insanın ekologiya sahəsində biliklərə sahib olmasını və təbii mühitin qorunması üçün mənəvi məsuliyyətinin formalaşdırılmasını əhatə edir. Ekoloji təhsil sistemi insanın həyatında heç bir epizod ola bilməz, çünki bu, insan mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir.

Bu fikirlərimizin və arzu etdiklərimizin həyata keçməsi uzun bir prosesdir. Ekoloji maarifləndirmə və ekoloji mədəniyyətin dünyamızda formalaşdırılması proseslərinin uğuru nəticələr ver-

məsi üçün hər bir dövlət öz qanunvericiliyində mütərəqqi addımlar atmalıdır. Bu, eyni zamanda, ölkələrin yerli hakimiyyət və idarəçilik orqanlarının fəaliyyət və əməli işindən də xeyli asılıdır.

Hazırkı dövrdə bizim üçün və bir çox ölkələrdə baş verən yeni fəlakətlər, məşğələlər, təhsil, yaşayış yerləri və ya cəmiyyətlər arasında ekoloji təbliğatın aparılmasına böyük ehtiyaclar var. Əhali bilsə ki, meşələrin, ağacların qırılması, yaşıllıqların məhv edilməsi hansı neqativ ekoloji böhranlarla nəticələnir, zənnimlərim, onda bilinər. Bizim ekoloji "terrorçular" akademik Həsən Əliyevin qiymətli kəlamını eşitsələr, əsas da bəd fəaliyyətlərindən çəkinlər: "Meşə sərvətimiz, var-dövlətimiz, məişətimizin bir hissəsidir. Meşə

olan yerdə məhsulu yığmaqla qurtarmaz, xəstəlik olmaz. Yer kürəsinin bu yaşıl kəmərinə bircə an təsəvvür etməsək, demək, bəşər də yoxdur".

Meşə habelə atmosferin oksigen "fabrik" idir, onun qırılması havada oksigenin azlığı - hipoksiya törədir, nəticədə ozon təbəqəsi zədələnir, torpaq eroziyaya, deflyasiyaya, deqradasiyaya uğrayır, itirir, şəkillər çökür, uçunlar, iqlim dəyişmələri, güclü küləklər, qasırğalar, tufanlar, quraqlıq, səhrələşmə, inkişaf etdirə bilər. ...Bir hektar meşə, kol və yaşıllıq sahəsi ildə 4.6-6.5 ton karbon qazı, 3.5-5.0 ton oksigen ixrac edir. Bitkilər havanı oksigenlə inkişaf etdirir və karbon qazını udur. Ağaclar əkilən sahənin hər hektarından bir ildə insan üçün xeyirli olan 30 kiloqrama qədər efir yağtı buraxır. Bir hektar güc antropogen fəaliyyəti bir saat ərzində 200 kiloqram buraxılan karbon qazını ağac və kollar udur. Yaşıl massivlərdə hər ağac orta miqdarda bir il ərzində 30-40 kiloqram, böyük çəti olan ağacdən 68 kiloqrama qədər toz və başqa bərk hissəciklər udur. Orta ölçülü bir ağac gün ərzində üç adamın tənəffüsü üçün lazım olan miqdarda sərbəst oksigen sintez edir. Ağac və kol bitkiləri havanı tullantı qazlardan təmizləyir, həm də səs və küy udma xüsusiyyətlərinə malik olmağı üçün ziyanlı səs-ləri tənzimləyir. Ekoloji maarifləndirmə yolu ilə vaxtında məlumatlandırılanlar, güman ki, meşə "terrorçular" ilə birlikdə ekoloji cinayətdən əl çəkmək, ibrət dərsi götürmək məcburiyyətində qalacaqlar.

Sonda, hər kəsi, bütün insanları sağlamlar dünyamızın olması naminə ekoloji mədəniyyətin formalaşması prosesində aktiv olaraq iştirak etməyə çağırır!